

Rafał Kępa

Katedra Informatologii i Bibliologii
Uniwersytet Łódzki
e-mail: rafalmkepa@uni.lodz.pl

[Jan Muszkowski, *Życie książki* / edycja krytyczna w opracowaniu Grzegorza Czapnika i Zbigniewa Gruszki ze wstępem Hanny Tadeusiewicz. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2015, 476 ss. [Recenzja]

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/0860-7435.22.23.13>

Projekt reedycji *Życia książki* Jana Muszkowskiego dojrzewał w środowisku łódzkich bibliologów długie lata. Jak pisze Hanna Tadeusiewicz (2015, s. XV), jako pierwszy zainteresował się nim Janusz Dunin-Horkawicz; niestety, ze względu na długą chorobę i śmierć (w roku 2007) nie zdołał nawet na dobre rozpocząć prac nad planowaną edycją. Pomysł, jako część większego projektu poświęconego pierwszemu kierownikowi Katedry Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego, zamierzał podjąć jeden z uczniów Janusza Dunina, Jacek Ladorucki. Niestety, także i ta próba nie zakończyła się sukcesem. Ostatecznie krytyczną edycję *Życia książki* (Muszkowski, 2015) zrealizowali dwaj adiunkci w dzisiejszej Katedrze Informatologii i Bibliologii Uniwersytetu Łódzkiego: Grzegorz Czapnik i Zbigniew Gruszka. Książka ukazała się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego i Wydawnictwa Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w roku 2015, a więc 62 lata po śmierci Profesora (1953 r.) i 79 lat od opublikowania jej pierwszego wydania (1936 r.).

Autorzy edycji podjęli się zadania niezwykle trudnego, ze względu na specyfikę publikowanego tekstu. Piszący te słowa wspominał o niej na zorgani-

zowanej w 60-lecie śmierci Jana Muszkowskiego ogólnopolskiej konferencji; zaprezentowane tam przemyslenia zostały zawarte także w artykule *Nowe wydanie „Życia książki” Jana Muszkowskiego wyzwaniem dla edytora*, opublikowanym w tomie *Jan Muszkowski. Ludzie, epoka, książki. Tradycje i kontynuacje* (Kępa, 2014). Po pierwsze, *Życie książki* jako podręcznik akademicki, jakim było pierwotnie, dla dzisiejszego czytelnika jest siłą rzeczy, wobec gwałtownych zmian, jakie zachodzą od końca ubiegłego wieku aż do dziś choćby w odniesieniu do procesu produkcji książki, pozycją mocno anachroniczną. Z tego względu ma obecnie większą wartość historyczną, jako swoiste świadectwo czasów, w których żył i tworzył Jan Muszkowski – choć trzeba przyznać, że istotne partie jego podręcznika, poświęcone historii pisma i książki nie zdezaktualizowały się i mogą służyć z powodzeniem studentom do dziś.

Po drugie, istotnym problemem był wybór podstawy wydania. Przystępując do pracy, wydawcy mieli do dyspozycji dwie edycje dokonane za życia i pod kontrolą autora:

1. Wydanie pierwsze z 1936 roku, zrealizowane przez Naszą Księgarnię, będącą wówczas Spółką Akcyjną Związku Nauczycielstwa Polskiego (Muszkowski, 1936);
2. Wydanie drugie, poszerzone i znacznie zmienione, z roku 1951, które ukazało się nakładem prywatnej oficyny Wiedza, Zawód, Kultura, należącej do Tadeusza Zapióra (Muszkowski, 1951).

Oprócz nich edytorzy dysponowali także źródłami w postaci dwu maszynopisów: roboczego, opatrzonego datą 22 sierpnia 1950 r. (BUŁ Rps 6535) i ostatecznego, z marca 1951 (BUŁ Rps 6537) oraz trzech egzemplarzy korektorskich z sierpnia 1951 r. (BUŁ Rps 6536). Jako źródła pomocnicze wykorzystano 5 formularzy recenzji cenzorskich Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, przechowywanych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie pod sygnaturą 408 oraz przekazaną przez córkę profesora Muszkowskiego, Joannę Muszkowską-Penson, korespondencję autora *Życia książki* z wydawcami drugiej edycji podręcznika (zob. Czapnik & Gruszka, 2015, s. XLVIII).

Jak píše Konrad Górski, w sytuacji, kiedy dysponujemy kilkoma przekazami, w tym więcej niż jednym drukiem wykonanym za życia i pod kontrolą autora, z reguły oprzeć się należy na najpóźniejszym przekazie drukowanym, ponieważ to on w większości wypadków najlepiej odzwierciedla zmieniającą się wolę autora (Górski, 1975, s. 89–93). W świetle tego stwierdzenia naturalny wydaje się być wybór wydania z 1951 roku. Niestety, już wstępna jego analiza, dokonana przez piszącego te słowa we wspomnianym wcześniej artykule (Kępa, 2014, s. 198–203), uzasadniała podejrzenie, że jest ono w znacznej mierze skażone w wyniku wprowadzania licznych zmian o charakterze ide-

ologicznym, wymuszonych najprawdopodobniej przez urząd cenzorski. Przeprowadzone przez autorów edycji szczegółowe i staranne badania treści wydania, a także zachowanych maszynopisów oraz dokumentów cenzorskich (Czapnik & Gruszka, 2015, s. XXXII–XLI), potwierdziły to przypuszczenie. W takim przypadku autorzy nowej edycji stanęli przed niełatwym wyborem. Mogli, w imię dbałości o autentyczność przekazu, oprzeć się na wydaniu przedwojennym, co skutkowałoby jednak przekazaniem czytelnikom tekstu wprowadznie nieskażonego i nienacechowanego ideologicznie, ale zarazem niezawierającego licznych, wprowadzonych przez autora merytorycznych zmian aktualizujących stan wiedzy w stosunku do pierwodruku. Mogli też wybrać drugą edycję i konsekwentnie się jej trzymać, aby zachować w ten sposób liczne wprowadzone w niej merytoryczne zmiany; w takim przypadku musieliby jednak pogodzić się z tym, że nie w pełni odzwierciedla ona wolę autora wobec udowodnionego faktu włączania doń wielu fragmentów narzuconych Muszkowskiemu przez cenzurę. Mogli wreszcie, opierając się na wydaniu powojennym, eliminować z tekstu fragmenty motywowane ideologicznie (odnotowując je, rzecz jasna, w aparacie krytycznym), skoro dysponowali potwierdzeniem obcego ich pochodzenia. Postępowanie takie znajduje uzasadnienie w praktyce edytorskiej. We wspomnianym podręczniku, opisując przypadek prac nad Mickiewiczowskim *Konradem Wallenrodem*, Górski pisze:

Interwencja cenzury na tym się nie skończyła. Przedmowa na początku utworu została w drugim wydaniu rozszerzona o urywek, w którym poeta w panegiryczny sposób wysławia cara Mikołaja i jego dobroczynne rządy. Poeta musiał dodać ten pochwalny pean, aby uzyskać pozwolenie na drugie wydanie poematu, który skutkiem donosu Nowosiłcowa obudził podejrzenia cenzury. Nie może być najmniejszej wątpliwości, że ta część tekstu drugiego wydania nie jest wyrazem twórczej intencji poety, stanowi w organizmie dzieła ciało obce i z dążeniami utworu sprzeczne. Wobec tego nie będziemy mieć żadnych wątpliwości, że mimo wybrania drugiej edycji za podstawę tekstu krytycznego wymieniony ustęp zacytujemy jedynie w aparacie krytycznym, ale nie w tekście. Wobec szczególnych okoliczności, w jakich ów pean pochwalny został do dzieła wtrącony, decyzja taka nie stoi w sprzeczności z zasadą, że tekstu obranego za podstawę mamy się konsekwentnie trzymać (Górski, 1975, s. 96).

Jak się wydaje, zacytowane wyżej słowa doskonale pasują do tekstu drugiej edycji *Życia książki*. Autorzy nowego wydania opisali wszak wiele bardzo daleko idących ingerencji cenzorskich, wymuszających dodanie fragmentów wychwalających rzekome dobrodziejstwa Rewolucji Październikowej, osiągnięcia bibliotekarstwa i bibliologii w Związku Radzieckim, czy też redagowanie tekstu „w duchu socjalistycznym”. Przytoczmy kilka fragmentów z recenzji cenzorskich.

W dokumencie z 24 stycznia 1951 roku Zofia Kaniowa pisze:

Praca tego typu (...) nie jest kompletna i nie może spełnić swego zadania bez dokładnego przedstawienia osiągnięć i systemu pracy w tej dziedzinie w Związku Radzieckim (Czapnik & Gruszka, 2015, s. XXXIV).

W innym miejscu recenzji tej samej autorki czytamy:

Autor nie uwypukla ogromnych możliwości, jakie stwarza ustrój socjalistyczny dla rozwoju bibliotekarstwa, księgarstwa i czytelnictwa w ogóle. Mentalność jego, mimo znajomości źródeł radzieckich (...) nie zmieniła się pod wpływem rewolucyjnych przemian ostatniej doby. Nie poszedł z postępem, jak to wynika nie tylko z ujęcia tematu, pominięcia Związku Radzieckiego, lecz i wyraźnych wypowiedzi (...). W formie obecnej po przeprowadzeniu drobnych ingerencji może się ukazać sześć pierwszych rozdziałów. Natomiast dalsze rozdziały wymagają gruntownych zmian i uzupełnień w myśl powyższych uwag. (Tamże).

Mimo wprowadzenia wymuszonych przez cenzurkę zmian, tekst Muszkowskiego w dalszym ciągu nie do końca zadowalał komunistycznych ideologów, o czym zaświadcza cytat z datowanej na 21 lutego 1952 roku¹ recenzji wtórnej I. Weinfelda, dotyczącej już wydrukowanej, lecz wciąż jeszcze niedostępnej w sprzedaży, książki:

Autor (...) w wielu miejscach powołuje się na źródła i doświadczenia radzieckie, stara się również przedstawić osiągnięcia Polski Ludowej w dziedzinie popularyzacji książki i czytelnictwa. (...) Brak [książce] wycucia właściwej roli książki jako niezwykle precyzyjnego narzędzia, za pomocą którego dyktatura proletariatu spełnia jedno ze swoich zadań – „Wychowywać proletariat... wychowywać i przerobić na nowo warstwy drobnomieszczańskie w kierunku zabezpieczającym organizację produkcji socjalistycznej (Stalin – Zagadnienia leninizmu (...)). (Tamże, s. XXXVI).

Oprócz tych (i innych) fragmentów, w sposób ogólny przedstawiających zastrzeżenia do tekstu Muszkowskiego, autorzy edycji przytaczają także liczne przykłady konkretnych uwag i daleko idących sugestii cenzorskich, z odniesieniem do poszczególnych stron. (Tamże, s. XL–XLI).

W świetle tej pieczołowicie przez wydawców przeprowadzonej analizy, stopień autentyczności tekstu drugiego wydania, rozumiany jako zgodność z zamysłem twórczym autora (Górski, 1975, s. 45, 55–57), wydaje się być co najmniej dyskusyjny. Uzasadnienie, jakie podają G. Czapnik i Z. Gruszka dla jego wyboru jako podstawy edycji krytycznej, pisząc: „Za podstawę opracowania przyjęto wydanie drugie z 1951 r., ostatnie powstałe za życia autora i odzwierciedlające jego wolę jako twórcy” (Czapnik & Gruszka, 2015, s. XLVII), jest zatem równie kontrowersyjne. O ile bowiem tekst ten niewątpliwie powstał za życia autora i pod jego kontrolą, to, wobec wykazanego przez edytorów włączania doń licznych i obszernych fragmentów nieobec-

¹ Na stronie XXXVI podana jest błędna data: luty 1951 r.

nych w nim pierwotnie, obcych autorowi ideowo (o czym świadczą zapiski samych cenzorów: „mentalność jego nie zmieniła się... Nie poszedł z postępem...”) i ewidentnie wymuszonych przez cenzurę², trudno twierdzić, że odzwierciedla on jego wolę.

Czy zatem, wybierając (słusznie, ze względu na jego większą aktualność i poszerzenie o liczne wartościowe merytorycznie treści) drugie wydanie jako podstawę dla swej edycji, edytorzy powinni potraktować je tak, jak to opisuje Górski w odniesieniu do *Konrada Wallenroda*, eliminując z niego fragmenty nacechowane ideologicznie? Wbrew pozorom, odpowiedź nie wydaje się być oczywista. Piszący te słowa dopuszczał taką ewentualność pod warunkiem zwiększenia pewności co do braku akceptacji Muszkowskiego do narzucanych przez cenzurę zmian (Kępa, 2014, s. 205–206). Niestety, nie dysponujemy dokumentem, który poświadczałby, jak profesor odnosił się do poszczególnych poprawek. Które zatem eliminować, zachowując jedynie w aparacie krytycznym? Czy na przykład każda wzmianka o Związku Radzieckim istotnie ma charakter ideologiczny? Czyż nie jest możliwe, że pisząc o instytucjach bibliotecznych w ZSRR oraz PRL, profesor opisuje po prostu zastaną, drastycznie zmienioną po II wojnie światowej rzeczywistość? I czy, w świetle powyższego stwierdzenia, próba eliminacji fragmentów na pozór ideologicznie nacechowanych, innych niż bezpośrednio wskazane przez cenzorów, nie byłaby zależna od subiektywnego odczucia edytora?

Być może mając na myśli podobne wątpliwości, autorzy edycji krytycznej wybierają za podstawę drugie wydanie *Życia książki* i nie zmieniają w jego tekście nic poza ewidentnymi omyłkami, np. błędami druku bądź ortograficznymi. Warto wspomnieć, że za takim rozwiązaniem opowiadał się także piszący te słowa. Cytowany już kilkakrotnie w niniejszej recenzji artykuł w końcu następująca uwaga:

Alternatywnie można by rozważyć potraktowanie tekstu Muszkowskiego jako swego rodzaju świadectwa historii, nie tylko tej w nim opisywanej, ale także tej, która rozgrywała się, kiedy powstawały obie edycje. Byłaby to, moim zdaniem, jedyna sytuacja w pełni uzasadniająca oparcie się na tekście wydania powojennego, bez dokonywania jakichkolwiek skrótów czy opustek. Oczywiście, tekst nowej edycji musiałby zostać w takim przypadku uzupełniony obszernym wstępem lub posłowiem, a także komentarzem, objaśniającym okoliczności powstania wydania służącego jako podstawa oraz różnice pomiędzy pierwszym a drugim wydaniem. Wartością takiego rozwiązania byłoby to, że student zyskiwałby w ten sposób nie tylko tę wiedzę, jaką chciał przekazać lata temu profesor Muszkowski, ale także,

² Znamienny jest fakt, że książka trafia ostatecznie do księgarń niemal rok od jej wydrukowania, dopiero po sporządzeniu recenzji wtórnej przez I. Weinfeld. Jest naprawdę mało prawdopodobne, by było to spowodowane tym, że Muszkowski nie sporządził do tego czasu streszczenia na „skrzydelka” okładki.

po trosze niezależnie od intencji autora, o tym, jak funkcjonowała cenzura w początkowych latach PRL w odniesieniu do publikacji naukowych. (...) Zdaniem autora artykułu, byłoby to rozwiązanie najlepsze, przede wszystkim ze względu na to, że spełniając swoje zadanie w postaci przekazywania wartościowej wiedzy, nie wymuszałyby być może nie do końca uzasadnionych ingerencji w tekst, a zarazem, dzięki objaśnieniu historycznego kontekstu, nie pozostawiałoby zdezorientowanego czytelnika „sam na sam” z niezrozumiałymi dla niego fragmentami zachwalającymi „czasy słusznie minione (Kępa, 2014, s. 208).

Przemyslenia wydawców poszły w podobnym kierunku³. Tekst krytyczny opiera się konsekwentnie na edycji powojennej. Ważniejsze (nie wszystkie, jednak nie jest to wymagane w przypadku wydawnictw typu B) warianty tekstowe, zaczerpnięte z wydania przedwojennego oraz obu maszynopisów, podano w aparacie krytycznym, notowanym za pomocą przypisów dolnych. Wydaje się jednak, że dobór odnotowanych wariantów nie zawsze jest trafny i nie w pełni odzwierciedla charakter zmian zachodzących w tekście. Dobrym przykładem może być nieodnotowanie w aparacie krytycznym zmiany cytatu z *Dziejów kultury polskiej* Aleksandra Brücknera, który w diametralny sposób zmienia (w porównaniu z edycją przedwojenną) ocenę roli instytucji Kościoła katolickiego w kształtowaniu kultury państwa polskiego. W wydaniu z 1936 roku czytamy: „Wszystko, co jakimkolwiek postępem tchnęło, skupiało się w działalności kościoła; on uczył, oświecał głowy a rozkruszał serca” (Muszkowski, 1936, s. 40). W edycji powojennej w tym samym miejscu znajdujemy: „klaszatory polskie nie były (...) siedzibami nauk (...) oddane wyłącznie ascezie i gospodarstwu” (Muszkowski, 1951, s. 71). Jest mało prawdopodobne, by tak radykalna zmiana oceny była czymś naturalnym; prawdopodobnie mamy tu do czynienia z realizacją zaleceń cenzora bądź swoistą autocenzurą Muszkowskiego, wynikłą jednak z negatywnego stosunku władz Polski Ludowej do Kościoła.

Komentarz, zarówno filologiczny, wyjaśniający czytelnikowi znaczenie trudnych słów, jak i merytoryczny, podający informacje o wspomnianych w tekście osobach bądź instytucjach, zamieszczają edytorzy *Życia książki* na marginesie tekstu. Takie rozwiązanie zapewnia przejrzystość strony dzięki odseparowaniu komentarza od podawanych w przypisach dolnych wariantów tekstowych (tym bardziej, że przypisy pochodzące od Jana Muszkowskiego umieszczono, zgodnie z układem oryginału, na końcu książki), niemniej wymusza dużą, niekiedy być może nadmierną skrótowość informacji. Także za pomocą notek marginalnych, mających jednak inną niż komentarz formę graficzną, oznaczono w tekście fragmenty nacechowane ideologicznie. Z reguły

³ Nieco dziwi w tym kontekście brak jakiegokolwiek odniesienia się do artykułu *Nowe wydanie „Życia książki”*... w pracy G. Czapnika i Z. Gruszki; tym bardziej, że został on opublikowany w książce, której byli współredaktorami (Czapnik & Gruszka & Ladorucki, 2014).

w taki sposób wyróżniono te fragmenty, w których pojawiają się cytaty z ideologów komunizmu (Lenina, Stalina, Engelsa itp.), a także wzmianki o instytucjach i podejmowanych przez nie działaniach w ZSRR i PRL. Jak już wspomniano, w tym drugim przypadku można żywić wątpliwości, czy istotnie za każdym razem mamy do czynienia z ideologią, a nie z opisem zastanej rzeczywistości.

Tekst krytyczny został poprzedzony Wstępem autorstwa Hanny Tadeusiewicz (Tadeusiewicz, 2015) oraz rozdziałem wstępnym Grzegorza Czapnika i Zbigniew Gruszki, zatytułowanym *Koncepcja wydawnicza krytycznej edycji drugiego wydania „Życia książki”* (Czapnik & Gruszka, 2015). (Nawiasem mówiąc, w tytule tym popełniono pewną niezręczność natury terminologicznej; w rzeczywistości bowiem przygotowano krytyczną edycję *Życia książki*, a nie drugiej edycji tej publikacji, jak sugeruje takie właśnie brzmienie tytułu.) W rozdziale tym autorzy opisują szczegółowo okoliczności powstania publikacji. Analizują zależności pomiędzy obydwojma dotychczasowymi wydaniem oraz dostępnymi źródłami o charakterze roboczym: maszynopisami, egzemplarzami korektorskimi. Wiele miejsca poświęcono na przedstawienie historii i zakresu ingerencji cenzorskich w tekst Muszkowskiego. W tym właśnie jednak miejscu brakuje szerszego omówienia zagadnienia wpływu cenzury na kształt publikacji naukowych – i nie tylko naukowych – powstających u zarania PRL. Autorzy skupiają się jedynie na opisie ingerencji kolejnych cenzorów: Janiny Zborowskiej, „ob. Piklikiewicza” (cenzor podpisany jedynie nazwiskiem), Zofii Kaniowej oraz I. Weinfeldta, podają i analizują także liczne i dobrze dobrane przykłady. Można by natomiast pokusić się o osadzenie zagadnienia w szerszym kontekście i pokazać w ten sposób współczesnemu czytelnikowi, w jakich okolicznościach powstawały pierwsze prace naukowe w po-wojennej Polsce. Autorzy nie rozwijają tego tematu, choć, jak wspomniano, byłby on istotną wartością dodaną. W kolejnej sekcji rozdziału opisano recepcję drugiego wydania *Życia książki*, jak i wpływ publikacji na innych autorów. Ostatnią część stanowi nota edytorska, w której scharakteryzowano założenia wydawnicze: opisano dostępne źródła, uzasadniono wybór podstawy wydania⁴, przedstawiono etapy pracy nad edycją, scharakteryzowano sposób notowania wariantów tekstowych oraz sporządzania komentarza. Wskazano wreszcie znalezione w tekście Muszkowskiego błędy i opisano spo-

⁴ Zdaniem autora recenzji, choć sam wybór był słuszny, uzasadniono go zbyt powierzchownie i w sposób mało przekonujący. Istniały wprawdzie, jak już wspomniano, przesłanki za wyborem wydania z 1951 roku (przede wszystkim wprowadzenie doń przez Muszkowskiego licznych i obszernych zmian merytorycznych w stosunku do pierwodruku), z całą pewnością jednak nie można za jedną z nich uznać całkowicie wszak iluzorycznej „zgodności z wolą autora”, o której – właściwie jako o jedynej – G. Czapnik i Z. Gruszka piszą na stronie XLVII.

sób postępowania z nimi: pozostawiono, opatrując komentarzem popełnione przez autora błędy merytoryczne, poprawiano zaś spostrzeżone usterki ortograficzne, stosując zapis zgodny z dzisiejszą normą; niezbędne poprawki stylistyczne wyróżniono za pomocą nawiasów kwadratowych. Rozdział kończy spis literatury, na jakiej się oparto, oraz podziękowania.

Edycji towarzyszą zaktualizowane (pod względem numerów stron oraz haseł dodanych przez edytorów w nowym wydaniu – np. współczesnych autorów, których nazwiska pojawiają się w rozdziale wstępnym) spis ilustracji oraz skorowidz. Niemal wszystkie ilustracje pochodzą z drugiej edycji; przedrukowano 117 ilustracji, dodano (w rozdziale wstępnym) trzy przedstawiające odpowiednio: Stronę tytułową projektowanego pierwszego tomu *Życia książki* z 1947 roku (Czapnik & Gruszka, 2015, s. XXII), egzemplarz roboczy nowego (z 1951 r.) *Życia książki* z przyklejonym fragmentem z wydania 1. (Tamże, s. XXVI) oraz strony recenzji wtórnej wykonanej przez I. Weinfeldta 21 lutego 1952 roku (Tamże, s. XXXVII). Ilustracje przedrukowane z edycji powojennej starano się wstawiać w układzie możliwie najbardziej zbliżonym do oryginalnego, choć, z przyczyn zrozumiałych, nie zachowano układu graficznego oryginału. Za opracowanie materiału ilustracyjnego odpowiedzialna była doktorantka Katedry Informatologii i Bibliologii Uniwersytetu Łódzkiego, Paula Gamus.

Podsumowując, można uznać, że trzecia edycja *Życia książki* została zrealizowana poprawnie. Najtrudniejsza i najbardziej kontrowersyjna decyzja, polegająca na przedrukowaniu w całości tekstu edycji powojennej, bez eliminowania zmian narzucanych przez cenzurę, wydaje się być, w świetle niniejszych rozważań, uzasadniona. Szkoda jednak, że wydawcy nie w pełni wykorzystali szansę na zaznajomienie dzisiejszego czytelnika – na przykładzie drugiego wydania *Życia książki* – z zagadnieniem specyfiki powstawania prac naukowych w pierwszych latach powojennej Polski. Jak wspomniano, fragmenty dotyczące ingerencji cenzorskich w tekst Muszkowskiego mogłyby zostać potraktowane szerzej i uzupełnione o kontekst natury bardziej ogólnej, oparty na istniejącej literaturze przedmiotu. Wydawcy nie ustrzegli się także, mimo ogólnej zgodności założeń edycji ze sztuką edytorską, kilku istotnych usterek. Najpoważniejszą jest niewątpliwie całkowicie nieuzasadnione – w świetle analiz przeprowadzonych przez edytorów – uznanie edycji powojennej, przepełnionej wtętami wymuszonymi przez urząd cenzorski, za odzwierciedlającą wolę autora jako twórcy. Podobnie niefortunny, mylący jest tytuł rozdziału wstępnego, sugerujący, że krytyczna edycja *Życia książki* dotyczy wyłącznie drugiego wydania, podczas gdy w rzeczywistości jedynie się na nim (a także na innych źródłach, w tym na pierwodruku z roku 1936) opiera.

Bibliografia

- Czapnik Grzegorz & Gruszka Zbigniew. (2015). Koncepcja wydawnicza krytycznej edycji drugiego wydania „Życia książki”. W: J. Muszkowski, *Życie książki*, edycja krytyczna w opracowaniu Grzegorza Czapnika i Zbigniewa Gruszki ze wstępem Hanny Tadeusiewicz (s. XVII–LIV). Łódź–Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Czapnik, Grzegorz & Gruszka, Zbigniew & Ladorucki, Jacek (red.) (2014). *Jan Muszkowski. Ludzie, epoka, książki. Tradycje i kontynuacje*. Łódź–Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Górski, Konrad. (1975). *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kępa, Rafał. (2014). Nowe wydanie „Życia książki” Jana Muszkowskiego wyzwaniem dla edytora. W: G. Czapnik, Z. Gruszka, J. Ladorucki (red.), *Jan Muszkowski. Ludzie, epoka, książki. Tradycje i kontynuacje* (s. 195–209). Łódź–Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Muszkowski, Jan. (1936). *Życie książki*. Warszawa: Nasza Księgarnia. Spółka Akcyjna Związku Nauczycielstwa Polskiego.
- Muszkowski, Jan. (1951). *Życie książki*. Kraków: Wiedza, Zawód, Kultura. Tadeusz Zapiór.
- Muszkowski, Jan. (2015). *Życie książki*, edycja krytyczna w opracowaniu Grzegorza Czapnika i Zbigniewa Gruszki ze wstępem Hanny Tadeusiewicz. Łódź–Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Tadeusiewicz, Hanna. (2015). Wstęp. W: J. Muszkowski, *Życie książki*, edycja krytyczna w opracowaniu Grzegorza Czapnika i Zbigniewa Gruszki ze wstępem Hanny Tadeusiewicz (s. XIII–XVI). Łódź–Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.